

COUR EUROPEENNE DES DROITS DE L'HOMME
EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СУД З ПРАВ ЛЮДИНИ

ДРУГА СЕКЦІЯ

СПРАВА "НАУМЕНКО ПРОТИ УКРАЇНИ"

(Заява № 41984/98)

РІШЕННЯ

СТРАСБУРГ

09 листопада 2004 року

Це рішення стане остаточним за обставин, викладених у статті 44 § 2 Конвенції. Воно може підлягати редакційним виправленням..

У справі "Науменко проти України" Європейський Суд з прав людини (Друга секція) засідаючи палатою у складі суддів:

- п. Дж.-П. Кости (Mr J-P. Costa), Голови
- п. А.Б. Баки (Mr A.B. Baka),
- п. Л. Лукаїдеса (Mr L. Lucaides),
- п. К. Юнгвірта (Mr K. Jungwiert),
- п. В. Буткевича (Mr V. Butkevych),
- пані В. Томасен (Mrs. W. Thomassen)
- п. М. Угрехелідзе (Mr M. Ugrekheldze),
- п. Т.Л. Ерлі (Mr T.L. Early), заступника секретаря секції,

Після обговорення у нарадчій кімнаті 19 жовтня 2004 року виносить таке рішення, яке було прийняте у той день.

ПРОЦЕДУРА

1. Заяву № 41984/98 проти України подано до Європейської комісії з прав людини (далі - Комісії) 06 лютого 1998 року громадянкою України Світланою Борисівною Науменко (далі - заявниця) відповідно до колишньої статті 25 Конвенції про захист прав і основних свобод людини (далі - Конвенція).
2. Заявниця, якій було надано правову допомогу, була представлена практикуючим юристом пані Ольгою Козоровицькою (м. Одеса, Україна). Уряд України (далі - Уряд) був представлений його Уповноваженими пані Валерією Лутковською та згодом пані Зоряною Бортновською.
3. Заявниця стверджувала, що її права, гарантовані статтею 6 § 1 Конвенції та статтею 1 Протоколу № 1 до Конвенції, були порушені.
4. Заяву було передано до Суду 1 листопада 1998 року, коли Протокол № 11 до Конвенції набрав чинності (стаття 5 § 2 Протоколу № 11).

5. Заяву було передано до Другої секції Суду (правило 52 § 1 Регламенту Суду). В межах цієї секції відповідно до правила 26 § 1 було створено палату для розгляду справи (стаття 27 § 1 Конвенції).
6. 1 листопада 2001 року Суд змінив склад своїх секцій (правило 25 § 1 Регламенту Суду). Справу заявниці було передано на розгляд до нового складу Другої секції (правило 52 § 1 Регламенту Суду).
7. Рішенням від 14 жовтня 2003 року Суд визнав цю заяву частково прийнятною.
8. Заявниця і Уряд надали свої зауваження щодо прийнятності та суті справи (відповідно до правила 59 § 1 Регламенту Суду).

ФАКТИ

9. Заявниця, пані Світлана Борисівна Науменко, 1956 року народження, яка зараз проживає у м. Одеса.

I. ОБСТАВИНИ СПРАВИ

10. 5 травня 1991 року заявницю було визнано ліквідатором наслідків аварії на ЧАЕС, що сталася 1986 року. Міністерство охорони здоров'я Української Радянської Соціалістичної Республіки видало заявниці відповідне посвідчення.
11. У листопаді 1991 року заявницю визнали інвалідом другої групи у зв'язку з її роботою з ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.
12. У листопаді 1992 року Міністерство охорони здоров'я УРСР скасувало посвідчення, видане 5 травня 1991 року, оскільки заявниця не залишилася працювати у чорнобильській “зоні відчуження” (30 км. зона радіаційного контролю та контролю безпеки навколо Чорнобиля, з якої вимагалось переселити всіх мешканців).
13. 7 листопада 1992 року Міністерство охорони здоров'я відхилило клопотання головного лікаря Одеської міської лікарні швидкої допомоги (місце роботи заявниці), в якій він вимагав надання статусу ліквідаторів для працівників (включаючи заявницю) Одеської міської лікарні швидкої допомоги, які працювали в зоні відчуження.
14. 1 вересня 1993 року Міністерство України у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС повідомило головного лікаря Одеської міської лікарні швидкої допомоги про те, що документи, які б підтверджували перебування працівників лікарні в зоні відчуження, відсутні.
15. У лютому 1994 року заявниця подала скарги до Іллічівського районного суду м. Одеси, вимагаючи встановити факт її дійсного перебування у зоні відчуження. 3 березня 1994 року Іллічівський районний суд м. Одеси виніс рішення, яким встановив факт перебування заявниці в зоні відчуження 27 та 29 травня 1986 року. Рішення стало остаточним 14 березня 1994 року.
16. 6 жовтня 1994 року Одеський обласний суд відхилив за необґрунтованістю клопотання Голови комісії при Одеському обласному виконавчому комітеті з

- визначення статусу осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, про перегляд рішення від 3 березня 1994 року.
17. 28 грудня 1994 року комісія при Одеському облвиконкомі на виконання рішення суду від 3 березня 1994 року видала заявниці посвідчення, яке підтверджувало її статус постраждалої внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.
 18. 8 червня 1995 року Кабінет Міністрів прийняв Постанову № 404, якою вніс поправки до Постанови КМ від 25 серпня 1992 року № 501 “Про Порядок видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи”. Відповідно до цих поправок рішення суду не можуть бути підставою для видачі посвідчень та слугувати доказом того, що особа є постраждалою внаслідок катастрофи і, відповідно, встановлювати право особи на особливі державні пільги і соціальні виплати.
 19. 14 грудня 1995 року комісія із спірних питань визначення статусу осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС, при Міністерстві у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС прийняла рішення, яким відмовила заявниці у наданні статусу постраждалої внаслідок аварії на ЧАЕС, оскільки ліквідаційні роботи проводилися за межами зони відчуження.
 20. 18 січня 1996 року комісія при Одеській обласній державній адміністрації з визначення статусу осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, (далі – Комісія) скасувала рішення від 28 грудня 1994 року про видачу посвідчення заявниці.
 21. 6 березня 1996 року начальник управління праці та соціального захисту населення Одеської облдержадміністрації прийняв рішення про вилучення посвідчення у заявниці, припинення соціальних виплат та скасування пільг, наданих їй як потерпілій внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС.
 22. 18 червня 1996 року Комісія прийняла рішення, яким анулювала посвідчення.
 23. У серпні 1996 року заявниця звернулася зі скаргою до Верховного Суду України.
 24. 9 серпня 1996 року Верховний Суд письмово повідомив заявницю, що відмова видати необхідне посвідчення може бути оскаржена в порядку, встановленому законом.
 25. 12 січня 1999 року заявниця звернулася до Приморського районного суду м. Одеси з вимогою скасувати рішення від 18 січня 1996 року і зобов'язати Комісію визнати її потерпілою внаслідок аварії на ЧАЕС та видати нове посвідчення.
 26. 26 січня 1999 року Приморський районний суд задовольнив вимоги заявниці, визнавши неправомірними дії Комісії. Суд також скасував рішення Комісії і наказав видати заявниці документ, що підтверджує її статус потерпілої внаслідок аварії на ЧАЕС. Рішення стало остаточним 6 лютого 1999 року.
 27. 6 лютого 1999 року Комісія скасувала своє рішення від 18 січня 1996 року і підтвердила статус заявниці як учасника ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС. Прізвище заявниці було внесене до реєстру інвалідів-ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС.

28. У квітні 1999 року заступник голови комісії з визначення статусу осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, при Одеській обласній державній адміністрації подав клопотання до голови Одеського обласного суду, вимагаючи від нього внести протест у порядку нагляду на рішення від 26 січня 1999 року з метою його скасування.
29. 7 травня 1999 року голова Одеського обласного суду відхилив це клопотання як необґрунтоване.
30. 14 січня 2000 року Комісія видала заявниці посвідчення потерпілої внаслідок аварії на ЧАЕС. Крім того, прізвище заявниці було внесене до реєстру осіб, які потребували покращення житлових умов.
31. 21 березня 2000 року заявниця подала заяву до Приморського районного суду м. Одеси щодо роз'яснення рішення від 26.01.1999 р. Заявниця також просила зобов'язати Комісією перерахувати їй всі пільги і пенсію з 18 січня 1996 року і виплатити заборгованість з цих пільг з цієї самої дати.
32. 28 березня 2000 року Приморський районний суд задовольнив вимоги заявниці і ухвалив, що суми компенсації, заборгованості щодо пільг мають бути нараховані і відшкодовані заявниці, починаючи з 18 січня 1996 року.
33. 15 червня 2000 року заявниця звернулася до Приморського районного суду м. Одеси з заявою про видачу їй виконавчого листа щодо виконання ухвали цього ж суду від 28 березня 2000 року. 13 липня 2000 року суд задовольнив прохання заявниці і видав їй виконавчий лист.
34. Виконавче провадження було відкрите 19 липня 2000 року, тобто через два дні з моменту отримання районним відділом ДВС Іллічівського районного управління юстиції виконавчого листа.
35. 11 серпня 2000 року ДВС Іллічівського району постановила, що не має юрисдикції щодо виконання постанови суду у справі заявника.
36. 29 серпня 2000 року (за твердженням Уряду - 28 серпня 2000 року) заступник голови Одеського обласного суду вніс до президії Одеського обласного суду протест про перегляд в порядку нагляду рішення Іллічівського районного суду м. Одеси від 3 березня 1994 року щодо встановлення факту перебування заявниці в зоні відчуження.
37. 6 вересня 2000 року президія Одеського обласного суду задовольнила протест, скасувала рішення від 3 березня 1994 року і направила справу на новий розгляд до Іллічівського районного суду м. Одеси.
38. 16 липня 2001 року Іллічівський районний суд м. Одеси виніс рішення на користь заявниці, встановивши факт її перебування у зоні відчуження 27 та 29 травня 1986 року.
39. 14 серпня 2001 року Одеська обласна держадміністрація подала апеляційну скаргу на рішення суду від 16 липня 2001 року.
40. 12 жовтня 2001 року справа була направлена до розгляду до Апеляційного суду Одеської області. Проте справу було повернено до Іллічівського районного суду м. Одеси для вирішення питань, пов'язаних із поданням скарги на рішення від 16 липня

2001 року.

41. 12 листопада 2001 року Іллічівський районний суд м. Одеси визнав скаргу такою, що не відповідає формальним вимогам, які передбачені законодавством для подання апеляційної скарги, і надав Одеській обласній держадміністрації строк до 20.11.2001 р. для усунення недоліків.
42. 23 листопада 2001 року Одеська облдержадміністрація усунула вказані недоліки і подала апеляційну скаргу на рішення від 16 липня 2001 року, вимагаючи його скасування.
43. 6 грудня 2001 року Іллічівський районний суд м. Одеси подовжив строк для внесення подання Одеською обласною держадміністрацією до 10 грудня 2001 року.
44. 28 грудня 2001 року Апеляційний суд Одеської області знову повернув справу до Іллічівського районного суду для усунення формальних недоліків апеляційної скарги, яку було подано невчасно.
45. 29 січня 2002 року Іллічівський районний суд задовольнив клопотання Одеської облдержадміністрації щодо подовження строку подання апеляції до Апеляційного суду Одеської області.
46. 1 лютого 2002 року Іллічівський районний суд м. Одеси надіслав матеріали справи до Апеляційного суду Одеської області.
47. 22 лютого 2002 року Апеляційний суд Одеської області вирішив порушити апеляційне провадження у справі і призначив слухання щодо суті на 14 травня 2002 року.
48. 14 травня 2002 року Апеляційний суд Одеської області скасував рішення від 16 липня 2001 року і направив справу на новий розгляд до того ж суду першої інстанції.
49. 17 липня 2002 року справу було передано до Іллічівського районного суду м. Одеси для подальшого розгляду.
50. У період з 12 серпня 2002 року до 23 вересня 2002 року слухання справи не відбувалося у зв'язку з перебуванням судді у відпустці.
51. Розгляд справи був призначений на 18 жовтня 2002 року.
52. Слухання справи було відкладене до 8 листопада 2002 року, оскільки Міністерство охорони здоров'я України, державне підприємство “РУЗОД” та Міністерство внутрішніх справ України не виконали розпорядження суду від 17 липня 2002 року про надання відповідних документів, які б підтверджували участь заявниці у ліквідації наслідків аварії у Чорнобилі. Зазначені документи надійшли до суду 18 жовтня 2002 року.
53. 8 листопада 2002 року у Іллічівському районному суді м. Одеси відбулося слухання у справі заявниці. Того ж дня суд відклав слухання до 29 листопада 2002 року для того, щоб викликати в судове засідання окремих свідків.
54. 29 листопада 2002 року слухання було перенесене на 19 грудня 2002 року у зв'язку з

клопотанням Одеської облдержадміністрації про виклик додаткових свідків.

55. 19 грудня 2002 року суд заслухав додаткових свідків. Він також призначив наступне слухання на 16 січня 2003 року у зв'язку з витребуванням з Приморського районного суду м. Одеси матеріалів справи, які стосуються статусу заявниці як ліквідатора наслідків аварії на Чорнобильській АЕС.
56. 16 січня 2003 року слухання було перенесене у зв'язку з закінченням строку дії доручення представника Одеської обласної державної адміністрації. Подальше слухання було призначене на 22 січня 2003 року.
57. 22 січня 2003 року заявниця подала до суду клопотання про перенесення слухання справи з метою надання їй часу для уточнення своїх вимог. Слухання було перенесене на 10 лютого 2003 року.
58. 6 березня 2003 року Малиновський районний суд м. Одеси (справа була передана до цього суду відповідно до територіальної підсудності) встановив, що заявниця працювала ліквідатором аварії на Чорнобильській АЕС у 1986 році та знаходилася у "зоні відчуження". Це рішення не оскаржувалось і стало остаточним 8 квітня 2003 року.
59. 13 березня 2003 року ДВС Малиновського району відкрила виконавче провадження у цій справі.
60. Рішення від 6 березня 2003 року було виконане 8 травня 2003 року, коли заявниця отримала посвідчення потерпілої внаслідок аварії на ЧАЕС.
61. 12 травня 2003 року ДВС Малиновського району закрила виконавче провадження у зв'язку з фактичним виконанням рішення суду.
62. 13 листопада 2003 року Малиновський районний суд м. Одеси розтлумачив рішення від 6 березня 2003 року відносно того, що заявниця перебувала у зоні відчуження в період з 26 травня до 4 червня 1986 року.
63. 24 травня 2004 року Малиновський районний суд м. Одеси присудив заявниці 13253.01 грн. компенсації за не виплачену пенсію в період з 1 вересня 1996 року до 1 листопада 2003 року. Суд також встановив, що щомісячна заробітна плата заявниці має складати 307.65 грн.

II. ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

64. Конституція України від 28.06.1996 р.

Стаття 129.

Судді при здійсненні правосуддя незалежні і підкоряються лише закону.

“...основними засадами судочинства є:

1) законність;

...9) обов'язковість рішень суду.”

65. Цивільний процесуальний кодекс (ці положення були скасовані на підставі Закону України “Про внесення змін та поправок до Цивільного процесуального кодексу України” від 29.06.2001 р.).

Глава 42

Перегляд у порядку судового нагляду рішень, ухвал і постанов суду, що набрали законної сили

Стаття 327. Рішення, ухвали і постанови, що можуть бути опротестовані

“Рішення, ухвали і постанови суду, що набрали законної сили, можуть бути переглянуті в порядку судового нагляду за протестами службових осіб, зазначених у статті 328 цього Кодексу.”

Стаття 328. Особи, які мають право опротестовувати рішення, ухвали і постанови суду, що набрали законної сили

“Опротестовувати в порядку нагляду рішення, ухвали, постанови суду, що набрали законної сили, мають право:

... 2) голови Верховного Суду Республіки Крим, обласного, Київського і Севастопольського міських судів та їх заступники, прокурор Республіки Крим, області, міст Києва, Севастополя та їх заступники - рішення, ухвали районного (міського), міжрайонного (окружного) суду, а також касаційні ухвали судової колегії в цивільних справах Верховного Суду Республіки Крим, обласного, Київського і Севастопольського міських судів...”

Стаття 330. Суди, що розглядають протести

“Справи в порядку нагляду розглядають:

...

1) президія Верховного Суду Республіки Крим, обласного, Київського та Севастопольського міських судів - за протестами Голови Верховного Суду України, Генерального прокурора України та їх заступників, голів Верховного Суду Республіки Крим, обласного, Київського, Севастопольського міських судів та їх заступників, прокурора Республіки Крим, області, міст Києва, Севастополя та їх заступників - на рішення і ухвали районних (міських) судів, міжрайонних (окружних) судів та на касаційні ухвали Верховного Суду Республіки Крим, обласних судів, Київського і Севастопольського міських судів;...”

Стаття 331. Зупинення виконання рішень, ухвал та постанов, що набрали законної сили

“Службові особи, яким надано право принесення протестів у порядку нагляду, можуть зупиняти виконання відповідних рішень, ухвал і постанов до закінчення провадження в порядку нагляду.

Принесення протесту на рішення суду, прийняте по скарзі на неправомірні дії службової особи, що ущемляють права громадянина, зупиняє виконання рішення до закінчення провадження в порядку нагляду.”

Стаття 333. Право осіб, які беруть участь у справі, подати пояснення на протест і взяти участь у розгляді справи

“Сторони та інші особи, які беруть участь у справі, мають право подати письмові пояснення на протест.

Особи, повідомлені про час і місце розгляду справи, якщо вони з'являться, допускаються до участі в її розгляді. Неявка їх не перешкоджає розглядові справи.”

Стаття 337. Повноваження суду, який розглядає справу в порядку нагляду

“Суд, розглянувши справу в порядку нагляду, своєю ухвалою або постановою вправі:

- 1) залишити рішення, ухвалу, постанову без змін, а протест - без задоволення;
- 2) скасувати рішення, ухвалу або постанову повністю або частково і направити справу на новий розгляд до суду першої або касаційної інстанції;
- 3) скасувати рішення, ухвалу або постанову повністю або частково і закрити провадження у справі чи залишити заяву без розгляду;
- 4) залишити в силі одне з раніше постановлених у справі рішень, одну з ухвал чи постанов;
- 5) змінити рішення, ухвалу чи постанову або постановити нове рішення, не передаючи справи на новий розгляд, якщо по справі не вимагається збирання або додаткової перевірки доказів, обставини справи встановлені судом першої інстанції повно і правильно, але допущено помилку в застосуванні норм матеріального права.”

Стаття 341. Обов'язковість вказівок суду, який розглядає справу в порядку судового нагляду

“Вказівки суду, який розглядає справу в порядку судового нагляду, викладені в ухвалі або постанові, є обов'язковими для суду, який заново розглядає дану справу. Ці вказівки обов'язкові в межах, передбачених статтею 319 цього Кодексу.

Суд при розгляді справи в порядку судового нагляду, скасовуючи касаційну ухвалу, не вправі вирішувати наперед висновки, що можуть бути зроблені касаційною інстанцією при повторному розгляді справи.”

66. Закон України “Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України “ від 21 червня 2001 року

Глава II Перехідні положення

“1. Цей Закон набуває чинності з 29 червня 2001 року...

3. Цивільні справи, які до 29 червня 2001 року надійшли для касаційного розгляду, вирішуються в порядку, визначеному для розгляду апеляційних скарг.

4. Справи з протестами на судові рішення, внесені до 29 червня 2001 року, направляються до Верховного Суду України для розгляду в касаційному порядку.

5. Рішення, які станом на 29 червня 2001 року набрали чинності, можуть бути оскаржені в касаційному порядку протягом трьох місяців.”

67. Закон України “Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” від 28.02.1991 р.

Стаття 10. Визначення осіб, які належать до учасників ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС

“Учасниками ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС вважаються громадяни, які безпосередньо брали участь у будь-яких роботах, пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження у 1986 - 1987 роках незалежно від кількості робочих днів, а у 1988-1990 роках - не менше 30 календарних днів, у тому числі проведенні евакуації людей і майна з цієї зони, а також тимчасово направлені або відряджені у зазначені строки для виконання робіт у зоні відчуження, включаючи військовослужбовців, працівники державних, громадських, інших підприємств, установ і організацій незалежно від їх відомчої підпорядкованості, а також ті, хто працював не менше 14 календарних днів у 1986 році на діючих пунктах санітарної обробки населення і дезактивації техніки або їх будівництві. Перелік цих пунктів визначається Кабінетом Міністрів України.”

Стаття 11. Визначення осіб, які належать до потерпілих від Чорнобильської катастрофи

“До потерпілих від Чорнобильської катастрофи належать:

...

5) особи, які працювали з моменту аварії до 1 липня 1986 року не менше 14 календарних днів або не менше трьох місяців протягом 1986 - 1987 років за межами зони відчуження на роботах з особливо шкідливими умовами праці (за радіаційним фактором), пов'язаними з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи, що виконувалися за урядовими завданнями. Перелік видів робіт і місць, де виконувалися зазначені роботи, встановлюється Кабінетом Міністрів України.”

68. Постанова Кабінету Міністрів України “Про Порядок видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи” від 25 серпня 1992 р. N 501

“10. Посвідчення видаються:

учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС на підставі одного з таких документів:

а) посвідчення про відрядження в зону відчуження;

б) військового квитка і довідки командира військової частини або архіву про участь у ліквідації наслідків аварії у зоні відчуження;

в) довідки про підвищену оплату праці в зоні відчуження (із зазначенням кількості днів і населеного пункту);

г) рішення суду про встановлення факту перебування в зоні відчуження (виключена відповідно до Постанови Кабінету Міністрів від 08.06.1995 р. № 404);

Рішення про видачу або відмову у видачі посвідчення приймається у місячний термін з дня надходження необхідних документів до органу, що видає посвідчення.”

69. Постанова Кабінету Міністрів від 23.07.1991 р. № 106

Перелік населених пунктів, віднесених до зон радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи

“...Коментар: м. Іванків, до якого заявниця була відряджена з місця працевлаштування (Одеса) не включене до переліку.”

70. Постанова Кабінету Міністрів від 08.07.1995 р. № 404

“1. Виключити підпункт "г" пункту 10 Порядку видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1992 р. N 501 "Про порядок видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" (ЗП України, 1992 р., N 10, ст. 245; 1993 р., N 9, ст. 177).;

2. Комісії із спірних питань визначення статусу осіб, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, при Міністерстві у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС до 1 січня 1997 р. провести перевірку правильності видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, на підставі судових рішень, та вжити відповідних заходів щодо усунення виявлених порушень.”

71. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 року “Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення”.

“ 2. При вирішенні питання про підвідомчість справи суди мають право враховувати норми законодавчих актів, якими передбачено позасудовий порядок встановлення певних фактів або визначено факти, які в даних правовідносинах можуть підтверджуватися рішенням суду. Зокрема:

- у відповідності із Законом "Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи" і затвердженим на підставі цього Закону постановою Кабінету Міністрів України від 25 серпня 1992 року Порядком видачі посвідчень особам, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, посвідчення учасникам ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС може видаватись на підставі рішення суду про встановлення факту безпосередньої участі в будь-яких роботах за певний період (визначений законодавством), пов'язаних з усуненням самої аварії, її наслідків у зоні відчуження, в тому числі в проведенні евакуації людей і майна з цієї зони, а також у роботах на діючих пунктах санітарної обробки людей і дезактивації техніки. Інші питання визначення статусу осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, вирішуються на підставі відповідних документів, а спірні питання розв'язуються комісіями при виконкомах Київської і Житомирської обласних Рад народних

депутатів і при Міністерстві у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС”.

ПРАВО

I. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ ПУНКТУ 1 СТАТТІ 6 КОНВЕНЦІЇ

72. Заявниця стверджувала, що тривалість провадження у її справі не була “розумною”. Вона також скаржилася на несправедливий судовий розгляд. При цьому заявниця посилалася на положення пункту 1 статті 6, яка у відповідній частині передбачає таке:

"Кожна людина при визначенні її цивільних прав і обов'язків ... має право на справедливий і відкритий розгляд впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону".

A. Тривалість провадження

1. Період, що має братися до уваги

73. Уряд зазначив, що період, який має братися до уваги, починається з 11 вересня 1997 року, коли Конвенції набула чинності для України. Крім того, Уряд вважав, що цей період повинен відраховуватись з 6 вересня 2000 року, коли рішенням президії Одеського обласного суду було скасовано рішення Іллічівського районного суду м. Одеси від 3 березня 1994 року. У зв'язку з цим, Уряд стверджував, що провадження у справі тривало лише два роки і п'ять місяців.

74. Перш за все Суд зазначає, що у справі заявниці було два провадження. Перше стосувалося встановлення того факту, що заявниця працювала у зоні відчуження, друге - відмови Одеської обласної адміністрації надати їй статус ліквідатора наслідків аварії на ЧАЕС на підставі цього факту. Обидва провадження були взаємозалежні, оскільки вони стосувалися права заявниці на отримання соціальних пільг та пенсії як “ліквідатора наслідків аварії на ЧАЕС”. Крім того, під час обох проваджень суди досліджували однакові факти на підставі тих самих документарних та усних свідчень, оскільки вони стосувались тих самих цивільних прав заявниці. Таким чином, Суд вважає недоречним розділяти ці провадження і оцінювати тривалість кожного окремо.

75. Суд зазначає, що провадження, тривалість якого оспорується, почалось у лютому 1994 року та закінчилось 12 травня 2003 року, коли рішення суду було виконане, а виконавче провадження закрито. Таким чином, загальна тривалість провадження становила дев'ять років, один місяць і п'ять днів. Проте компетенція Суду *ratione temporis* щодо тривалості провадження охоплює період після 11 вересня 1997р., тобто після дати, коли Конвенція набрала чинності для України. Однак, досліджуючи скарги заявниці вцілому, Суд може взяти до уваги обставини, що мали місце до 11 вересня 1997р. (див. “*Леценко і Тюлюпа проти України*” ріш. від 6.04.2004 р., заява № 56918/00; “*Совтрансавто Холдинг проти України*”, заява № 48553/99, п. 57, ЄСПР 2002-VII).

76. Враховуючи вищезазначене з приводу компетенції *ratione temporis*, Суд вважає, що тривалість провадження у справі становила п'ять років, вісім місяців і один

день.

2. *Розумність тривалості провадження.*

77. Відповідно до прецедентної практики розумність тривалості провадження повинна оцінюватись у світлі конкретних обставин справи з урахуванням критеріїв, напрацьованих Європейським судом, зокрема, складності справи, поведінки заявника і відповідних державних органів та важливості предмету спору для заявника (див. *“Сабмен проти Німеччини”*, рішення від 16.09.1996 р., Reports of Judgments and Decisions 1996 – IV, cc. 1172-73, § 48).

а. Складність справи

78. Уряд України вважав, що справа була складною через відсутність у судів необхідних документарних свідчень для того, щоб встановити факт перебування заявниці у Чорнобильській зоні відчуження.

79. Заявниця з цим твердженням не погодилась.

80. Навіть припускаючи, що справа якоюсь мірою була ускладнена необхідністю вирішення деяких фактичних та документарних питань, Суд вважає, що загальний строк тривалості провадження не може бути обґрунтований лише складністю справи.

б. Поведінка заявниці

81. Уряд зауважив, відповідальними за затримки, які мали місце під час розгляду справи, були сторони, а не суди.

82. Щодо поведінки заявниці, Суд не бачить періодів суттєвих затримок, за які вона б була відповідальною. Крім того, Уряд не надав жодних доказів з цього приводу.

с. Поведінка органів державної влади

83. Уряд зауважив, що влада не була відповідальною за будь-які затримки.

84. Суд не погоджується з таким твердженням Уряду. Зокрема, він вважає, що мали місце декілька періодів затримки з вини органів судової влади, а саме:

- надіслання справи для перегляду по суті президією Одеського обласного суду 6 вересня 2003 року, тобто через шість років після того, як справа була вирішена по суті;
- надіслання справи Апеляційним судом Одеської області 14 травня 2002 року на новий розгляд при тому, що суд мав повноваження розглянути справу по суті та винести рішення;
- пересилання справи з одного суду в інший з метою вирішення питання щодо прийнятності апеляції, поданої Одеською облдержадміністрацією (між 14 серпня 2001 року та 22 лютого 2002 року).

d. Оцінка Суду

85. Суд вважає, що поведінка заявниці протягом розгляду справи була належною. Також Суд зазначає, що провадження щодо отримання компенсації було наслідком та ґрунтувалося на зменшенні розміру пенсії заявниці та пільг, наданих їй як ліквідатору наслідків аварії на Чорнобильській АЕС. Тому, з огляду на фінансове становище заявниці та стан її здоров'я, розгляд справи мав для неї безсумнівно важливе значення. Відповідно, це було життєвою необхідністю для заявниці вимагати скорішого вирішення її скарг.
86. Як підсумок, враховуючи обставини справи, тривалість провадження після 11 вересня 1997 року (п'ять років, 8 місяців і один день) та стан провадження на цей час, Суд доходить висновку, що при вирішенні справи заявниці мала місце необґрунтована затримка.
87. Відповідно, Суд вирішив, що у цій справі мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у тому сенсі, що “цивільні права” заявниці були визначені з порушенням “розумного строку”.

V. Справедливість судового розгляду

1. Щодо скасування рішення від 3 березня 1999 року, яке стало остаточним і мало обов'язковий характер, президією Одеського обласного суду 6 вересня 2000 року на підставі “протесу в порядку нагляду”.

a. Аргументи сторін

88. Далі заявниця на підставі пункту 1 статті 6 Конвенції скаржилася на несправедливе та упереджене рішення президії Одеського обласного суду від 6 вересня 2000 року щодо скасування рішення Іллічівського районного суду м. Одеси від 3 березня 1994 року. Зокрема, вона зазначала, що розгляд справи президією Одеського обласного суду відбувався за її відсутності. Заявниця стверджувала, що дізналась про розгляд справи вже після того, як він відбувся, а рішення президії Одеського обласного суду винесене.
89. Уряд наголошував, що хоча ця справа стосувалась скасування остаточного рішення, тим не менше, вона відрізнялась від справи “*Брумареску проти Румунії*” ([GC], №28342/95 ЄСПЛ 1999-VII), оскільки протест був поданий заступником Голови Одеського обласного суду, а не прокурором. Процедура перегляду справ в порядку нагляду регулювалась положеннями Цивільного процесуального кодексу України. Вона містила гарантії справедливої розгляду, використовувалася громадянами України для захисту своїх прав і була спрямована на виправлення судових помилок. Процедура перегляду справ в порядку нагляду не суперечила принципам верховенства права та правової певності. Перегляд був прозорим, передбачуваним і був ефективним юридичним механізмом апелювання громадян проти помилкових судових рішень.
90. Уряд звернув увагу, що рішення президії не вплинуло на статус заявниці, оскільки справу було направлено на новий розгляд, і суди, в результаті, вирішили справу на її користь.

b. Оцінка Суду

91. Суд вважає, що обставини даної справи схожі з обставинами справи „*Рябих проти Росії*” (заява № 52854/99, рішення від 24.07.2003 р.), де у відповідній частині було вирішено:

“51. ... Суд повторює, що право на справедливий судовий розгляд, гарантоване ст. 6 § 1 Конвенції, повинно тлумачитися в світлі Преамбули Конвенції, яка проголошує верховенство права спільною спадщиною Високих Договірних Сторін. Одним з основних аспектів верховенства права є принцип юридичної певності, який, серед іншого, вимагає, щоб остаточні рішення судів не могли бути поставлені під сумнів...”

52. Правова певність передбачає дотримання принципу *res judicata*..., тобто принципу остаточності рішення, недопустимості повторного розгляду вже раз вирішеної справи. Цей принцип наполягає на тому, що жодна сторона не має права домагатися перегляду кінцевого і обов'язкового рішення тільки з метою нового слухання і вирішення справи. Повноваження судів вищої ланки переглядати рішення повинні використовуватися для виправлення судових помилок, помилок у здійсненні правосуддя, а не заміни рішень. Перегляд в порядку нагляду не може розглядатися як прихована апеляція, і сама можливість двох поглядів на один предмет не є підставою для повторного розгляду. Відхилення від цього принципу можливе тільки, коли воно спричинене незалежними і непереборними обставинами.

53. Проте, що стосується справи заявниці, рішення ... було скасоване президією Белгородського обласного суду ... на підставі неправильного тлумачення внутрішнього законодавства суддею Новооскольського районного суду. Президія відхилила позов заявниці і закрила справу, цим самим звівши нанівець весь попередній судовий розгляд, який закінчився винесенням рішення, яке ... було обов'язковим та щодо якого було відкрите виконавче провадження.

54. Суд зазначає, що перегляд рішення ... в порядку нагляду відбувся за поданням голови Белгородського обласного суду, який не був стороною в справі ... Як і в ситуації з законодавством Румунії у справі *Брумареску*, через те, що такі повноваження, надані голові суду, були необмежені в часі, рішення підлягали зміні безліч раз.

55. Суд повторює, що ст. 6 § 1 кожному гарантує право подавати позови до суду щодо своїх цивільних прав та обов'язків. Таким чином, це реалізує "право на суд", складовим аспектом якого є право доступу до суду - право почати судовий процес щодо цивільних питань. Тому таке право було б примарним, якби Високі Договірні Сторони у своєму внутрішньому законодавстві дозволили остаточному, обов'язковому рішенню залишатися невиконаним на шкоду одній із сторін. Це було б незрозумілим, якби ст.6 § 1 детально описувала процесуальні гарантії, надані сторонам, - справедливий, відкритий і швидкий розгляд, і в той же час без гарантії виконання судового рішення; тлумачення ст. 6 як такої, що стосується виключно доступу до суду та ведення судового розгляду, було б схоже на ситуацію, несумісну з принципом верховенства права, який Високі Договірні Сторони зобов'язались поважати, підписавши Конвенцію (див. "*Горнсбі проти Греції*", рішення від 19.03.1997 р., п. 40).

56. Суд вважає, що право сторони на суд було б абсолютно примарним, якби внутрішнє законодавство Високих Договірних Сторін передбачало можливість скасувати остаточне рішення, яке вступило в законну силу, судом вищої ланки за поданням посадової особи.

57. Скориставшись процедурою нагляду, щоб скасувати рішення суду від 8 червня 1998 року, Голова Белгородського обласного суду порушив принцип юридичної певності і "право заявниці на суд" відповідно до ст. 6 § 1 Конвенції...”

92. Суд зауважує, що в цій справі заступник Голови Одеського обласного суду 28 серпня 2000 року подав протест в порядку нагляду на рішення Іллічівського районного суду м. Одеси від 3 березня 1994 року, яке було остаточним та мало обов'язковий характер. Рішенням президії Одеського обласного суду від 6 вересня 2000 року це рішення було скасовано і справа повернута на новий розгляд. Крім того, Суд вже констатував порушення в цьому аспекті у своєму рішенні у справі „*Совтрансавто Холдинг проти України*” (заява № 48553/99, п. 77, ЄСПЛ 2002- VII):

“В світлі справи „*Брумареску*...” Суд вважає, що судові системи, у яких існує можливість перегляду

судових рішень в порядку нагляду (протесту) і, відповідно, ризик неодноразового скасування остаточних рішень, як у цій справі, є такими, що протирічать принципу правової певності, який є одним з головних аспектів верховенства права у сенсі п. 1 статті 6 Конвенції”.

Суд не бачить підстав для того, щоб проводити різницю із вищезазначеними рішеннями. Тому, Суд вважає, що у справі заявниці в частині скасування рішення, яке було остаточним та мало обов’язковий характер, було порушено пункт 1 статті 6 Конвенції.

2. Відсутність незалежності та неупередженості.

а. Аргументи сторін

93. Уряд зауважив, що хоча заступник Голови Одеського обласного суду розглядав свій власний протест, президію очолював Голова Одеського обласного суду, і справа розглядалась палатою у складі інших суддів. Уряд також стверджував, що президією Одеського обласного суду не було порушено принципу неупередженості та незалежності в сенсі пункту 1 статті 6 Конвенції.

94. Заявниця не надала коментарів з цього приводу.

б. Оцінка суду

95. Суд повторює, що з метою встановлення того, чи може суд вважатися “незалежним” в сенсі пункту 1 статті 6 Конвенції, необхідно, між іншим, звернути увагу на спосіб призначення членів суду, термін їх повноважень, існування гарантій від стороннього впливу та на той факт, чи сповідує він принципи незалежності (див., між іншим, рішення у справі “Фіндлі проти Великобританії” від 25.02.1997 р., п. 73). Що стосується неупередженості, її існування, для цілей пункту 1 статті 6 Конвенції, має визначатися суб’єктивно, тобто на підставі особистих переконань та поведінки конкретного судді у справі, та об’єктивно, тобто встановлення того, чи пропонує суддя достатньо гарантій, щоб відкинути всі легітимні підстави сумніватися у його упередженості (див., між іншим, “Булут проти Австрії”, рішення від 22.02.1996 р., *Reports* 1996-I, стор. 356, п.31; “Томанн проти Швейцарії”, рішення від 10.06.1996 р., *Reports* 1996-III, стор. 815, п.31).

96. У цій справі йдеться про питання суб’єктивної неупередженості заступника голови Одеського обласного суду. Суд розглядатиме лише це питання.

97. Суд зауважує, що протест в порядку нагляду був внесений заступником голови Одеського обласного суду до цього ж суду. Заступник голови Одеського обласного суду розглядав протест, який він вніс до президії, членом та заступником Голови якої він був, разом із своїми колегами, які засідають у президії. Суд дотримується думки, що така практика є несумісною з вимогами “суб’єктивної неупередженості” судді, який слухає справу, оскільки одна людина не може бути одночасно і обвинувачем і суддею у справі.

98. Тому, Суд вважає, що у цій справі мало місце порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у частині відсутності неупередженості заступника Голови Одеського обласного суду.

с. Решта скарг щодо протесту у порядку нагляду

99. Суд не пропонує досліджувати решту недоліків процедури перегляду рішення в порядку нагляду, про які стверджує заявниця, такі як відсутність відкритого характеру слухань під час розгляду справи президією та невчасне сповіщення про внесення протесту в порядку нагляду. У зв'язку з цим Суд зауважує, що процедура протесту в порядку нагляду, як вже зазначалося у справі *“Брумареску проти Румунії”* (див. п. 62 вище), “зводить нанівець всю процедуру судового розгляду, який завершився прийняттям рішення, яке підпадало під дію принципу *res judicata*”.
100. Тому, Суд вважає, що ця справа не порушує будь-яких окремих питань щодо інших недоліків процедури перегляду судових рішень у порядку нагляду.

II. СТВЕРДЖУВАНЕ ПОРУШЕННЯ СТАТТІ 1 ПРОТОКОЛУ № 1 ДО КОНВЕНЦІЇ

101. Заявниця далі скаржилася на порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції внаслідок несправедливого судового розгляду справи та нерозумної тривалості виконання рішення, винесеного на її користь. Стаття 1 Протоколу № 1 містить такі положення:

“Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений свого майна, інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом або загальними принципами міжнародного права.

Попередні положення, однак, ніяким чином не обмежують право держави запроваджувати такі закони, які, на її думку, необхідні для здійснення контролю за використанням майна відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків або інших зборів чи штрафів.”

A. Аргументи сторін

102. Уряд України наголошував, що права заявниці не були порушені. На думку Уряду, у цій справі порушені такі ж питання, як і у справі *“Скоркієвич проти Польщі”* (рішення від 1.06.1999 р., заява № 39860/98). Зокрема, Уряд стверджував, що хоча з однієї точки зору заявниця втратила статус ліквідатора наслідків аварії на ЧАЕС, вона зберегла право на отримання пенсії, що гарантується іншій групі осіб – інвалідам 2 групи. Уряд нагадав, що відповідно до рішення Приморського суду м. Одеси статус заявниці як ліквідатора наслідків аварії на ЧАЕС було відновлено і їй було надано право отримувати відповідну пенсію. Що стосується відмови управління праці та соціального захисту населення Одеської облдержадміністрації збільшити розмір пенсії заявниці у зв'язку з її статусом ліквідатора, Уряд зауважив, що заявниця не мала відповідних документів на підтвердження кількості годин, які вона провела у зоні відчуження. Крім того, заявниця не оскаржувала цю відмову.
103. Заявниця із твердженнями Уряду не погодилась. Вона стверджувала, що зазнала матеріальної і моральної шкоди через те, що втратила статус ліквідатора наслідків аварії на ЧАЕС. Зокрема, вона наполягала, що мала б отримувати пенсію набагато більшу пенсію та різні державні пільги, такі як забезпечення житлом.

B. Оцінка Суду

104. Суд дійшов висновку що заявницю позбавили її права на отримання пенсії та

державних пілг, які надаються ліквідаторам наслідків аварії на ЧАЕС, і значно перевищують розмір звичайних пенсій, що виплачуються у зв'язку з втратою працездатності. Її право на отримання такої пенсії було встановлене рішенням, яке набуло статусу остаточного. Тому заявниця заявила вимоги, яка підлягали виконанню на підставі статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції і становили “майно” в сенсі зазначеної статті (див. *Stran Greek Reifinries and Stratis Andreadis v. Greece*, judgement of 09.12.1994, Series A no 301-B, § 59 etc). Враховуючи фінансове становище та соціальний статус заявниці, а також той факт, що ситуацію було частково виправлено рішенням Малиновського районного суду м. Одеси від 24 травня 2004 року, Суд зазначає, що неспроможність заявниці протягом тривалого періоду домогтися виконання рішення суду, яким було визнано її статус як ліквідатора наслідків аварії на ЧАЕС, становить порушення її права на мирне володіння своїм майном. Уряд не надав жодних виправдань цьому порушенню.

105. Тому, Суд вважає, що у цій справі мало місце порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

III. ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 41 КОНВЕНЦІЇ

106. Стаття 41 Конвенції проголошує:

"Якщо Суд визнає факт порушення Конвенції або протоколів до неї і якщо внутрішнє законодавство відповідної Високої Договірної Сторони передбачає лише часткову сатисфакцію, Суд, у разі необхідності, надає потерпілій стороні справедливую сатисфакцію".

A. Шкода

107. На початку заявниця вимагала 30000 доларів США як справедливую сатисфакцію. У своїх подальших вимогах, включаючи ті, що були подані до Суду 3 серпня 2004 року, заявниця наполягала, що сума справедливої сатисфакції має складати 200000 доларів США. Зокрема, вона вимагала 50000 – 60000 доларів США як компенсацію вартості житла, яке не було їй надане державою, та 2700 доларів США як компенсацію за втрату пенсії. Далі заявниця вимагала компенсації моральної шкоди, якої вона зазнала. Також заявниця вимагала, щоб Уряд забезпечив її житлом, відповідно до її статусу

108. Щодо матеріальної та моральної шкоди, заявленої заявницею, Уряд стверджував, що сума, визначена заявницею, була надто завищена. Уряд також стверджував, що сума справедливої компенсації матеріальної та моральної шкоди була необґрунтованою, оскільки не підтверджувалася відповідними доказами.

109. Суд не присуджує відшкодування матеріальної шкоди заявниці, оскільки не виявив будь-якого причинного зв'язку між встановленим порушенням та матеріальною шкодою, про яку стверджувала заявниця. Також Суд зазначає, що рішенням Малиновського районного суду м. Одеси заявниці була присуджена компенсація за втрату пенсії. Проте Суд вважає, що заявниця може вважатися такою, що зазнала деяких моральних страждань у результаті тривалого періоду непевності, у якому вона перебувала через скасування остаточного та обов'язкового судового рішення та надмірну тривалість виконавчого провадження. Відповідно, зробивши свою оцінку на засадах справедливості, Суд присуджує заявниці 20000 ЄВРО як компенсацію моральної шкоди.

В. Судові витрати

110. Заявниця вимагала відшкодування судових витрат, яких вона зазнала через провадження у Європейському суді та національних судах. Зокрема, вона посилалась на вартість телефонних розмов, поштові витрати та витрати, пов'язані з перекладом кореспонденції під час розгляду справи.
111. Уряд стверджував, що Суд не має робити будь-яких присуджень з цього приводу.
112. Суд вважає, що цілком зрозумілим є те, що заявниця зазнав деяких витрат, пов'язаних з провадженнями у Європейському суді з прав людини. Проте вона не визначила конкретно ці витрати та не надала жодних доказів на їх підтвердження. Суд, врахувавши інформацію, яку мав у своєму розпорядженні, та критерії, встановлені прецедентною практикою Суду (див. *“Шмалько проти України”*, рішення від 20.07.2004, заява № 60750/00, пп.63-64; *“Меріт проти України”*, рішення від 30.03.2004 року, заява № 66561/01 п.88) вважає, що розумною сумою відшкодування судових витрат є 500 ЄВРО.

С. Пеня

113. Суд вважає, що пеня, яка нараховуватиметься у разі несвоєчасної сплати, дорівнює граничній позичковій ставці Європейського Центрального Банку плюс три відсоткові пункти.

З ЦИХ ПІДСТАВ СУД ОДНОСТАЙНО

1. Встановлює порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у частині тривалості провадження у справі заявниці;
2. Встановлює порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у частині скасування остаточного та обов'язкового рішення суду, винесеного на користь заявниці;
3. Встановлює порушення пункту 1 статті 6 Конвенції у частині відсутності неупередженості заступника Голови Одеського обласного суду під час перегляду справи у порядку нагляду;
4. Встановлює, що немає необхідності досліджувати інші недоліки процедури перегляду справи у порядку нагляду, про які стверджувала заявниця;
5. Встановлює порушення статті 1 Протоколу № 1 до Конвенції;
6. Встановлює, що:
 - а) протягом трьох місяців від дати, коли рішення стане остаточним, згідно з пунктом 2 статті 44 Конвенції, держава-відповідач повинна виплатити заявникові в українських гривнях за курсом на день розрахунку:
 - (i) 20000 (двадцять тисяч) ЄВРО як компенсацію моральної шкоди;
 - (ii) 500 (п'ятсот) ЄВРО як відшкодування судових витрат;
 - (iii) будь-який податок, який може підлягати сплаті із зазначеної суми.

b) після закінчення вищезазначених трьох місяців і до остаточного розрахунку на названу суму нараховуватиметься відсоток у розмірі граничної позичкової ставки Європейського Центрального Банку, що діятиме в період несплати, плюс три відсоткові пункти.

7. Відхиляє решту вимог заявниці щодо справедливої сатисфакції.

Вчинено англійською мовою і повідомлено письмово 9 листопада 2004 року відповідно до пунктів 2 і 3 правила 77 Регламенту Суду.

Т.Л. Ерлі
Заступник Секретаря

Дж.- П. Коста
Голова